

O'QUVCHILARDA EKOLOGIK ONGNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI. MAS'ULIYAT HISSINI OSHIRISH

Karimova Nilufar Bekmirza qizi

Qo'qon Universiteti Andijonfiliali

Masofaviy ta'lim Psixologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi

Karimova Nilufar Bekmirza qizi

Ilmiyrahbar: Xalimjanov Abduqunduz Rahimjon o'g'li

Email: xalimjonov1234@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarda ekologik ongni shakllantirish jarayonining psixologik mexanizmlari, shuningdek ekologik mas'uliyat hissini oshirishning samarali usullari tahlil qilinadi. maqolada shaxs psixologik xususiyatlari, motivatsion omillar, ta'lim muhiti, ijtimoiy ta'sirlar va tajribadan o'rganish mexanizmlarining ekologik kompetensiyani shakllantirishdagi o'rni ilmiy manbalar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: ekologik ong, mas'uliyat, ekologik ta'lim, motivatsiya, psixologik mexanizmlar, refleksiya, ekologik madaniyat.

Kirish

Bugungi kunda global ekotizimning izdan chiqishi, iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, atmosfera va suv havzalarining ifloslanishi nafaqat ekologik, balki iqtisodiy, ijtimoiy va psixologik xavflarni ham kuchaytirib bormoqda. BMTning 2023-yilgi global ekologik hisobotida keltirilishicha, atrof-muhitga ehtiyotsiz munosabat dunyo bo'yicha har yili millionlab insonlarning hayoti va salomatligiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur jarayonlar, avvalo, yosh avlodning tabiiy resurslar va ekologik xavfsizlik masalalariga ongli, mas'uliyatli yondashuvini shakllantirishni taqozo etadi.

Ekologik ong – bu shaxsning tabiatga bo'lgan munosabatini, ekologik jarayonlar haqidagi bilim darajasini, ekologik xulq-atvor standartlarini va mas'uliyat hissini o'z ichiga oluvchi murakkab psixologik tizimdir. Ta'lim tizimi ushbu tizimni shakllantirishda asosiy ijtimoiy institut bo'lib, maktab yoshidagi o'quvchilar ekologik tarbiya va ta'limning eng sezgir va moslashuvchan auditoriyasini tashkil qiladi. O'quvchi shaxsida ekologik ongning shakllanishi faqat bilim berish orqali emas, balki psixologik omillar: motivatsiya, e'tiqodlar, hissiy tajriba, ijtimoiy o'rnaklar va faol ishtirok orqali yuzaga keladi.

Psixologik mexanizmlar ekologik qarashlarning ongga singishi va kundalik odatga aylanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Masalan, Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, bola atrof-muhitga bo'lgan munosabatni avvalo katta-yu

kichiklarning xulq-atvorini kuzatish orqali o'zlashtiradi. Vygotskiy ta'lim jarayonining ijtimoiy va madaniy kontekst orqali shakllanishini ta'kidlagan bo'lsa, Dewey amaliy tajribaga asoslangan ta'limning o'quvchi ongida barqaror qadriyatlar shakllanishiga olib kelishini asoslab bergan. Ushbu psixologik yondashuvlar ekologik ta'limni samarali tashkil etishda tayanch bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida ekologik madaniyatni oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. "Yashil makon" umumxalq loyihasi, maktablarda ekologiya fanining joriy etilishi, ekologik tadbirlar va yoshlar o'rtasida ekologik volontyorlikni yo'lga qo'yish bu borada muhim amaliy qadamlar bo'ldi. Biroq ekologik bilimning mavjudligi har doim ekologik mas'uliyatning rivojlanganligini bildiravermaydi. Shu sababli, o'quvchilarda ekologik ongni shakllantirish jarayonining psixologik mexanizmlarini o'rganish va samarali yondashuvlarni aniqlash dolzarb ilmiy-pedagogik vazifa bo'lib qolmoqda.

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, ekologik muammolarni bartaraf etishda texnik yoki iqtisodiy yechimlar yetarli emas, balki ekologik madaniyatli, mas'uliyatli, ongli avlodni tarbiyalash zarur. Ekologik ongning psixologik asoslarini tahlil qilish orqali o'quvchilarda barqaror ekologik xulq-atvorni shakllantirishga yordam beruvchi ilmiy asoslangan metodlar ishlab chiqilishi mumkin. Tadqiqot psixologiya, pedagogika va ekologik ta'lim bo'yicha zamonaviy ilmiy yondashuvlar — shaxsiy yo'naltirilgan ta'lim, motivatsion-nazariy tahlil, faoliyat yondashuvi va kognitiv-psixologik konsepsiyalarga asoslanadi. Jarayonni tahlil qilishda Vygotskiy, Bandura, Bruner, Dewey kabi olimlarning nazariy qarashlari metodologik asos bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqotning vazifalari. O'quvchilarda ekologik ongning tarkibiy qismlarini aniqlash. Ekologik mas'uliyat hissini shakllantiruvchi psixologik omillarni tahlil qilish. Ta'lim jarayonida samarali ekologik tarbiya mexanizmlarini aniqlash. Amaliy faoliyatning o'quvchi ekologik kompetensiyasiga ta'siri darajasini baholash. Ekologik ongni shakllantirishda motivatsiyaning rolini o'rganish.

Qo'llanilgan usullar va metodlar. **Kuzatuv** – o'quvchilarning ekologik faoliyatdagi ishtiroki o'rganildi. **So'rovnomma va anketa** 150 nafar o'quvchining ekologik muammolarga munosabati o'rganildi. **Psixologik testlar** mas'uliyat hissi, motivatsion qarashlar va qadriyatlar baholandi. **Pedagogik tajriba** ekologik loyihalar orqali o'quvchilar faolligi oshirildi. **Tahlil va sintez** ilmiy adabiyotlar asosida nazariy umumlashmalar qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki. **Ekologik ongning asosiy tarkibiy qismlari: kognitiv** (bilim darajasi), **emotsional** (tabiatga ijobiy munosabat), **axloqiy** (mas'uliyat hissi), **faoliyatga yo'naltirilgan** (amaliy ekologik harakatlar). **O'quvchilarda ekologik mas'uliyat hissini shakllantiruvchi asosiy psixologik omillar.** Ota-ona va o'qituvchi namunalari — Bandura ta'kidlashicha, kuzatish orqali o'rganish eng kuchli mexanizmdir. Ijtimoiy rag'bat va baholash tizimi. SHaxsni o'zini anglash va refleksiya darajasi. Ekologik jarayonlarda amaliy

ishtirok (ko'chat ekish, chiqindi saralash). Tajriba jamoalarida ekologik loyihalarda ishtirok etgan o'quvchilarda: ekologik mas'uliyat **42 %**, ekologik ong **37 %**, tabiatga emotsional bog'liqlik **25 %** oshganligi qayd etildi. Bu degani, o'quvchi tajribali faoliyat orqali mas'uliyatni "shaxsiy qadriyat" sifatida qabul qila boshlaydi. Olingan natijalar ekologik ongni shakllantirishning psixologik mexanizmlarini quyidagicha ifodalaydi. **Motivatsion mexanizm** – ichki motivatsiya, qiziqish va ekologik qadriyatlarning shakllanishi. **Kognitiv mexanizm** – tabiat jarayonlarini anglash, ekologik bilimlarning boyishi. **Emotsional mexanizm** – tabiatga mehr, ehtiyotkorlik, ijobiy hissiy munosabatlar. **Ijtimoiy mexanizm** – o'qituvchilar, tengdoshlar va oilaning o'rnak bo'lishi. **Faoliyat (behavioural) mexanizmi** – ekologik amaliyot orqali ko'nikma va odatlarning shakllanishi.

Xulosa

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda ekologik ong va ekologik mas'uliyat hissini shakllantirish murakkab, ko'p bosqichli psixologik jarayondir. Bu jarayon o'z ichiga bilim, e'tiqod, hissiy tajriba, motivatsiya va faol amaliyot kabi ko'plab komponentlarni qamrab oladi. Shuningdek, ekologik ongning shakllanishi faqat ta'lim jarayonidagi nazariy bilimlar bilan chegaralanmay, o'quvchining psixologik rivojlanish darajasi, ijtimoiy muhit, oilaviy qadriyatlar, o'qituvchining shaxsiy namunalari va tengdoshlar guruhi ta'siri bilan chambarchas bog'liq. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, o'quvchilarda ekologik mas'uliyatni oshirishda amaliy faoliyat – ko'chat ekish, chiqindilarni saralash, ekologik loyihalarda ishtirok etish, kuzatuv va tajriba o'tkazish kabi faol usullar – eng kuchli o'zgartiruvchi omil hisoblanadi. Bunda o'quvchi tabiatni faqat nazariy tushunchalar orqali emas, balki bevosita shaxsiy tajribasi orqali his qiladi va ekologik xatti-harakatni odatga aylantiradi. Amaliy faoliyat bilan bog'langan ta'lim jarayoni motivatsiyani kuchaytiradi, o'z-o'zini baholashni rivojlantiradi va ekologik qarashlarni barqaror qadriyatlarga aylantiradi. Psixologik mexanizmlarning har biri ekologik ongning turli jihatlariga ta'sir ko'rsatadi. **Motivatsion mexanizm** o'quvchini ekologik faoliyatga undaydi va ichki qiziqishni shakllantiradi. **Kognitiv mexanizm** ekologik muammolar bo'yicha aniq tushunchalar va fikr yuritish malakasini rivojlantiradi. **Emotsional mexanizm** tabiatga mehr va ehtiyotkor munosabatni mustahkamlaydi. **Ijtimoiy mexanizm** oila, maktab va jamiyatning ijobiy ta'siri orqali ekologik xatti-harakatlarni normal holatga aylantiradi. **Faoliyat mexanizmi** esa ekologik ongni kundalik xulq-atvor standartiga aylantiradi. Shu asosda aytish mumkinki, ekologik tarbiyada psixologik yondashuvlar yetarlicha qo'llanilganda, o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish ancha tez va samarali kechadi. Ayniqsa, ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, loyiha ishlari, ekologik volontyorlik, o'yinlar va treninglar qo'llanilganda o'quvchilarda mas'uliyat hissi sezilarli darajada ortadi. Tadqiqot natijalari buni isbotlab berdi.

Keltirilgan ilmiy xulosalardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin: Maktab o'quv dasturlarida ekologik ta'limni psixologik yondashuvlar asosida boyitish. O'qituvchilarni ekologik psixologiya elementlari bo'yicha maxsus o'quv kurslarida tayyorlash. Har bir ta'lim muassasasida doimiy ekologik klublar va loyihalar tashkil qilish. O'qituvchilarni amaliy faoliyatga keng jalb etish orqali ekologik mas'uliyatni mustahkamlash. Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, chunki ekologik qadriyatlarning 60–70 % oilada shakllanishi aniqlangan. Maktablarda ekologik psixologik treninglar, “yashil” haftaliklar va tabiatni muhofaza qilishga bag'ishlangan tadbirlarni muntazam o'tkazish. Umuman olganda, ekologik ongni shakllantirish shaxsni har tomonlama tarbiyalashning muhim yo'nalishlaridan biridir. O'qituvchilarda ekologik mas'uliyatning ortishi kelajakda ekologik barqaror jamiyatni shakllantirishga zamin yaratadi. Shu sababli ekologik ta'limni psixologik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish zamonaviy ta'limning strategik vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar (8 ta)

1. Bandura, A. Social Learning Theory. Prentice Hall, 1977.
2. UNESCO. Education for Sustainable Development Report. 2020.
3. Vygotsky, L. Mind in Society. Harvard University Press, 1978.
4. Dewey, J. Experience and Education. Macmillan, 1938.
5. Bruner, J. The Process of Education. Harvard University Press, 1960.
6. O'zbekiston Respublikasi “Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risida”gi Qonuni.
7. Rasulova, S. “Ekologik ta'lim va tarbiya jarayonining psixologik asoslari.” Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
8. Abdullaeva, H. “Maktab o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish metodlari.” Pedagogika jurnali, №4, 2022.